

SMRT SMAIL-AGE CENGIJIĆA

Ivan Mažuranić.

Smrt

Smail-age Čengijića.

Pjesan

od

Ivana Mažuranića.

Šesto ovlašteno izdanje

sa slikom pjesnika i ilustracijami po nacrtu F. Kanitza risanimi od V. Katzlera.

U Zagrebu 1876.

Nakladom sveučilištne knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler).

Tiskom Dragutina Albrechta u Zagrebu.

Knez Orsat Pucić u „Dubrovniku“ od g. 1849 priobćujući narodnu pjesmu „Žalostna smrt Smajil-Age Čengića“, kaza, da bi od koristi bilo prispodobiti ovu pjesmu sa „Smrtju Čengić-age“ od Ivana Mažuranića, izašlom prvi put u Iskri g 1846, jer bi se tim najbolje proučiti moglo, u čem se razlikuju umjetne vile od prostonarodnih. Izišavši g. 1862 u IV. knjizi narodnih pjesama Vukovih opis istinitoga dogodjaja, kako pogibe Smail-aga Čengić, i tri još narodne pjesme o tom, njemački je pisac u senjskom gimnazijskom programu g. 1864 išao izvodit onu prispodobu, poglavito glede pjesničke kompozicije i crtanja značaja, a samo nješto malo glede pjesničkoga govora. Mnijem, da se ovaj posao ima u ko-

ječem bud izpraviti, bud nadopuniti; ovo ću oviem pokušati da učinim.

Istiniti dogodjaj, po Vuku, bješe ovaj. Za vladike crnogorskoga Petra II. Grahovljani, susjedi Crne gore, sasvim se odmetnuše od Turaka, pa kad zato Turci god. 1836 vojskom Grahovo pritisnuše, tristo Crnogoraca mladih diže se, medju njimi trojica od roda vladičina, da udare na njih, ali ih Smail-aga Čengić, — koji bijaše od najslavnije plemićke porodice turske u Hercegovini i Bosni, a na glasu izmedju prvih junaka u carstvu turskom — varkom namami, obkoli i posječe. Grahovljani se opet podlože Turčinu. Vladika pak nagovori glavare u Drobnjacih, što su susjedi Crnoj gori a od najhrabrijih plemena hercegovačkih, da ubiju Smail-agu kad dodje harač kupit, a oni obreku. Medju njimi najznatniji bijaše Novica Cerović iz Tušine, komu su Turci bili na vjeru ubili otca, i Šujo Karadžić, koga su otca jednako bili posjekli. Ovi i drugi glavari drobnjački svetili se Turčinu, gdje su god mogli.

te Smail-aga nalazeći si samo jednoga udvoricu i privrženika Gjoku Malovića, njega metnu obrknezom drobnjačkim. God. 1840 dolazeći aga u Drobnjake da kupi harač, s vojskom od 400 ljudi namjesti se kod svoga Gjoke u Dužih, alí ga oni drugi glavari odmame na Metličak, da tu nanj s četom od preko 400 ljudi udare. Premda njeki pop pak njekakov Turčin Smailagi dojaviše, da će sutra nanj udariti, on, misleći da ga Drobnjaci hoće poplašiti, ostane, hvaleći se drugim Turkom, da će on sam na petsto uskoka udariti, na što se Ahmet Bauk zareče, da će on na tristo. Sutra u zoru udare Drobnjaci; Smail-aga, bivši mu uskoci noćju odveli konja, posjede tudjega pa sabljom na uskoke udari, opominjući Bauka, što se je bio zarekao, ali pogodi ga zrno; Bauk pobježe, i drugi se Turci razbjegoše. Glavari drobnjački odnesu glavu i oružje Smail-agino na Cetinje.

Narodna pjesma u Dubrovniku i prve dvie u IV. knjizi Vukovoj (broj 57 i 58) pripoviedaju malne to isto u desetercih, i to je sve

što ima na njih pjesničkoga, ako deseterac već čini poeziju. (Medju tima pjesmama imaju njekolike razlike, ali nebitne.) Tu je ona udvorica turska Gjoko Malović, koji tuži agi svoju junačniju braću, pače svjetuje se s njim, kako bi ih na vjeru ubili; tu onaj Cerović (ili Karadžić) himbeno zavara agu, da ga iz zasjede može zaskočiti; tu izdajnica popadija kaže agi, što mu spremaju tobož uslužni glavari; tu je lahkovjerni Smail-aga, na koncu usred ovelike vojske hvastav, da će sam na 500 udariti, dočim je na početku, čuvši od Gjoke za odmet drobnjački, s više strana vojske si u pomoć prizvao, da smie poći u Drobnjake. Od ovakovih osoba, bez vrednoće ili veličine značajne, nemože nastati poetičan čin; i dočim su narodne one pjesme ostavile istiniti dogodjaj u svoj neljepoti njegovoj, bez ikakva idealizovanja, one su gola proza sastavbom svojom, kako ni u govoru nema nikakva pjesničkoga uresa, do običajnih uresnih epitheta; ni cjeline nema u njih, toliko nuždne u pjesničkoj

kompoziciji, pošto Gjoko Malović, odmetnik i zasjednik, u prvoj polovini dogodjaja upravo glavni pokretač, u drugoj izčezava nevidom. Mnijem zato, da se u ovih triju pjesmah neima ni tražiti značaj narodnih vila; ove su pjesme, ko što i druge nove, daleko zaostale za starijimi epskimi i lirskimi narodnimi.

Da li je umjetnik pjesnik „Smrti Smail-age Čengića“ poznao samo istiniti dogodjaj, ili mu kako došla rukû i koja narodna pjesma o njem, sve jedno, on je mnogo promienio značaje a posve motive čina, oplemenio i uzvisio ih, himbu, hvastavost, izdaju izbacio, izveo čin veličajan i pun ethičkoga pathosa, te je tako od dogodjaja, koji u tadanjih jadnih okolnostih postavši pridrža i u fotografiji narodne pjesme obraz svoj neliep premda prirodan, izklesao idealan a ipak ujedno naravit lik, koji pokazuje biesni ponos turski u strahotnosti uzvišenoj, patnje rajine u bolu uzvišenom, osvetu junaka crnogorskih u zanosu uzvišenom domoljublja, čovječtva, vjere. A što

onim pučkim pjesmam po gotovo manjka, naime podpun umirni konac, to je umjetnikova pjesan istom pridoniela; dok pučka pjesma ostaje u jadnoj istinitosti realnoj, ona ima pred sobom i za sobom tisuć družica, koje pripoviedaju „opet to, malo drugačije," kako su i dotični tužni dogodjaji kroz tri vieka uviek „opet to, malo drugačije." Umjetnikova pjesan cjelina je s konačnim koncem: sa slikom, koja svesilnoga njekoč zulumčara pokazuje kao nemoćnu starinarsku uspomenu, a ovaj pobjedonosni i umirni „fuit tyrannus" moguć je umjetnoj pjesni samo uslied toga, što je prije u svom razvoju prikazala podpun moralni slom Turčina, a moralnu veličinu protivnika njegova.

Toliko se oddvaja ova umjetna pjesan od onih pučkih; razstavlja ih estetički ukus, razstavljaju ih klasici, Gundulić, visoki sviet prosvjetnih i poviest ljudsku ravnajućih ideja, i — trajni stariji poklad same narodne poezije.

Da se to uvidi, razmotrimo crtanje značajâ, kompoziciju čina i pjesnički govor. —

Smail-aga svestrano je karakterisan, te se živo njegova osoba junačka, strahotna, iztiče iznad svih ostalih; on je doista glavna osoba pjesni. Pjesnik, prikazujući njegov značaj nutarnji u odlukah mu i činih, i vanjski mu lik riše, ponajshodnijim načinom, ne navlaš, nego uzgredice: povodom psihologičnoga crtanja. Krepka stasa, ponosito uzpravno stoji, visoko i oholo držeć glavu, jasno mu čelo, i oko jasno i žarko; ovakov mu je lik, jer mu je srce ponosito i volja kruta nepognuta i usred prizora, koji drugoga Turčina strahom potresa. U vitežkih igrah neima mu ravna, jahač je i kopljanik nad ine Turke; zabava mu i lov sokolovi; sjajno oružje ljubi, i usred polja čador mu narešen obiljem njegvim, te svakom razkošju turskoga velikaša; razbludnik je, sramotnik rajskih djevojaka. Nepodnosi, da mu se volji tko suprotne, bio Turčin, bio raja; hoće da njegova volja bude zakon za sve druge. I nesmie mu se opriečiti nitko; na njegovu volju i Turčina vriedna Turci sramotno skidaju sa života‘

s robskim posluhom; mûčeć Turčin. koga on osakati (nehotice, ali od obiesti), podnosi svoju bol i nagrdu, a da ni nepomisli na odmjenu. Takov samovoljnik, nepozna straha od nikoga na svietu; i gdje se Turčin drzne (i razložito) opomenut ga, da bi mu se valjalo bojati Crnogoraca, on, da pokaže, koliko ih se neboji, sramotno ih gubiti daje, zarobljenike svoje, prieteći istom smrću sav im narod uništiti, a Turčina, koji smjede i pomisliti, da bi se on bojao koga, sramotnom kazni smrću. Takova neustrašna ponosa hoće da bude i svaki drugi Turčin prema Brdjaninu, mišu gorskome, a koji bi podnio da se boji, jednakom mu sramotnom smrću prieti. Gdje se volja njegova nevrši, očituje silu svoje volje strahotom muka, koje zadaje neposlušniku, nemareć da li taj može ili nemože; njemu se mora volja izvršiti. Zato raju, što mu harača neda, na muke će udariti strašne, pa gdje mu promaši volja sa slučajne nesgode te pomišlja, da mu se neuspjehu smijati može bud raja bud Turčin: on

je pakleni demon, i hoće da satare sviet. On nije okrutnik od krvožedje, već od bezmjerne samovoljnosti i bezmjerna slavohlepja. Svoju slavu junačku držeći nada sve na svietu, on cieni i pjesmu, pronosnicu slave svoje, ali da bude te bi mu pjesma sramotu pronosila, on bi htio prije zadaviti i zadnjega čovjeka, satrti i vlaha i Turčina, da nema tko glasa o njem pustiti. Ovakova silna slavohlepna strast dakako nečini ga hvastavcem; nezariče se on, kako onaj Smail-aga narodne pjesme, da bi udario na pet stotina, već da bi ih dvaest posjekao. Sam junak, priznaje bar u sebi i makar na silu junaka i Crnogorca: divi mu se, gdje bez straha gine na oči mu; pače videći gdje ima koji se njega neboji, protrne strahom — samo za čas, odmah se svlada, dostojanstvo i veličajnost junaka odmah si povraća. Koliko je strastan i srdovit, suzpreže se i miran hoće da se ukaže drugim. Prema svičaju svoga roda i plemena obasiplje i odlične Turke i sluge i raju karakterističnimi psovkami i kletvami. —

Tako je prikazan Smail-aga u veličajnosti strahotna samovoljnika; o muhamedanstvu njegovu nijedne crte, kako u obće u svoj pjesni što je Turaka ništa nije na njih fanatizma vjerskoga: tu je sam fanatizam despocije; tim je Smail-aga obćenit typus samosilnički, premda je dakako ujedno i typus samosilnika Turčina bosanskoga plemića, komu su pradjedovi njekoč junaci bili roda . . . .

Izpod toga gorostasa duboko stoje ostali Turci. Pjesnik je Turke nasploh samo prigodomice označio, ali dovoljno; zvierski su prema nemoćnoj raji, čije muke smiešna su im zabava, robski poslušni silniku agi, u boju hrabri i proti boljim junakom Crnogorcem; običaja su divljačkih u jelu bujnu i pilu žestoku. Izmedju njih iztiču se tri potanje označena lica: Safer, Bauk, Novica. Safer, haračlija, nesgodom od age osliepljen na jedno oko, nesmie ni pomišljati da bi se svetio agi, već se sveti raji krvoločnom zlobom; ponavljajuć raji prietnje svoga oštetnika age, on, nagrda i robska duša,

u svojoj zloći izlazi groznosmiešan. Bauk vojvoda, dobar junak i dobar pjevač, nu i šarenjak, lukavac, nedosiže junačtvom Smail-age, ali nepodnosi rado prednost Smail-aginu te gdje može nadbija ga lukavštinom, nit se boji osvetit se njemu slabo pritajenom rugalicom pjesmom, gdje ga aga izazvà da mu se prizna slabijim junakom, pak ga poruži a sebi traži slavu od pjesme njegove. Što nenosi glavu tako visoko kao Smail-aga, bolje ju zna iz pogibelji zakloniti, mudru glavu; iz pokolja obćega umije izmaknuti bjegom.

Kako se Bauk sveti ironijom većemu junaku, tako Novica odmetničtvom — u zaklete dušmane agine i svoje, u Crnogorce. Kavaz (kao tjelesni stražar) Smail-agin, junak, koji je često crnogorskom krvju omastio ruke te ga zato sva Crnagora zna i mrzi, ponosit je toliko, da se od age neda u srce uvriediti, a da se nebi osvetio njemu. Takovu junaku, aga mu sramotno ubija otca uzprkos molbi i vapaju njegovu, pogazi tiem u njem — sinovsku

ćut, koja i u Turčinu krutu ostade još živa: osta iskra čovječtva u njem. Od sad on samo za osvetu živi, nek vidi silnik, da nije crva nemoćna pogazio. Nu oči u oči aga je njemu pregolem, da bi mu se s mjesta svetio; tomu srca nema. Ima srca, da u najvećoj smrtnoj pogibelji, on, krvnik Crne gore, njom se provlači, da si na Cetinju u vladike potraži puta k osveti. I krsti se, samo da sė osvete dostane. Nu krštenje nije mu samo orudje osveti, već polazi i od dubljega, čestitijega pokreta duše — ono je iskreno, ozbiljno; inače bi se izgubila ozbiljna ljepota ganuća čete crnogorske, koju do suza dira njegova molba, da smie krstom i drugom im vojenim biti. Turstvo ga porazi posve, ubiv mu otca, nu tiem čovjeka u njem trznu iza sna, i nagna ga na slutnju bar, da mu je kao čovjeku samo uz krst i uz crnogorstvo živjeti. Bilo bi nepsihologično, da se takov kavaz iz Savla u Pavla pretvori, i ovakvim se obilno prikaže; pjesnik je to samo jednim potezom, kratkim prizorom, natuknuo.

Premašna ostaje u njegovu značaju žedja osvete; i na koncu, kad neubi age, bar mu ubijenu hoće da skida glavu; ali ni te se osvete nedočeka, prije smače ga vierni Turčin Hasan.

Uz ove razne značaje turske raja je nasploh karakterisana, neiztičuć se nijedna osoba u njoj. Ta svih je jednako dugovječno robstvo potisnulo u jednolikost nevolje i bezvolje; tu se nemogu osobnosti razviti. Raja je gola sirotinja, bez krova, bez njive, bez stoke, bez ruha, bez kruha: sve joj Turčin oteo, sve ona za Turčina radi, a još on traži od nje harača: zlata, gošćenja i za razbludu djevojaka. Nesmažuć Turčinu harača, trpi od njega muke nečovječne, sramotne: gone ju u trk, vezanu na konjske repove, bičuju sumrtvu, vjese strmoglavce nad ognjem i dimom. Ona podnosi bezvoljna, ni suzâ više nema; samo može za odgovor agi vičućemu „harač“, vapiti: hljeba! Nitko ni nepokuša usuditi se, da bi Turčinu odmazdio. Tako raju strašno robstvo liši čovječje sviesti i volje. A kako je pjesnik posve

zapriečio nastanak estetične neprijatnosti, koju bi u čitaocu slika ovakovih bezvoljnih mučenika mogla poroditi: to ćemo vidjeti poslie.

Uz Turčina junaka nečovjeka, raju mučenika obezčovječena, stoje u pjesni Crnogorci — junaci ljudi. I oni su na sploh karakterisirani; ta oni su narod junakâ, njih su vjekovi obrane slobode i krsta uzvisili do jednoličnosti junačke; tu se osobnosti neiztiču. Život i značaj Crnogoraca u svih je glavnih crtah označio pjesnik, od kojih su njeke amo tamo u prigodah spretnih raztresene, te crtanje izlazi jedinstveno i podpuno. Gol krš im domovina, nerodi ni vinom ni žitom ni svilom; ali nehaju zato, vični trieznu životu: napitku iz vriela, i hrani od stada i krda; netreba im k tomu no praha, olova i gvoždja, a toga Turčin im nosi, ako nesmognu sami; i odjeću i obuću i oružje pjesnik im je označio, te im vidimo živo vanjski lik pred sobom. Krepki su, desnice jake, oka sokolova, srca vruća. Zadanu vjeru drže, pobratimsku ljubav paze, svetinju bračnu čuvaju.

Za junačka djela poznaju jednu samo nagradu: slavu u pjesmi. Kršovita domovina njim je zlatna; jer je djedovâ i otacâ im i njih samih kolievka, nema im od nje draže na svietu, jer za nju djedovi, otci i oni sami krv svoju liju. Nje se Turčin dirnuti nesmie i platio bi s mjesta glavom, jer dobro pamte krvnika svoga. I oprezan je Crnogorac: neprevari ga neznan tudjina, ma mu se kazivao prijatelj; nevjera Turčin izliečio ga povjerljivosti. A gdje ih nesreća zadesi te ih zarobi Turčin i ubija, herojski umiru bez straha na oči zloradu Turčinu, bez jada i ljutine, mirno, boga spominjući izdišu, jer su vični za vjeru ginuti. Nisu hvastavci, nego junaci razborni, koji nakane, što i znadu da učinit mogu, a zna ih svaki, da je dorasao dvojici dušmana, te da se netiče njega ona: dva loša ubiše Miloša; takovi idu u boj za krst častni i slobodu zlatnu. Bojovnici krsta, u njem milost i okrepu znadu nalaziti, i bogoduha srca čista služiti bogu, osvetnici ne svoje, no njegove srdčbe biti. Bla-

goviešću ljubavi uzgojeni, ćute duboko, da su neljubavna djela ljaga čovjeku, da im je biti gostoljubnim, viernim, milostivim, te gdje posrnu, kajanju su pristupačni, doživljuć se dostojanstvu ljudskome; ćute i do suza uzvišenost djela, gdje se zlotvor im prijašnji od nesreće k njim i krstu zaklanja. Primiv okrepu velu blagoviestnu, gdje se podigoše na Turčina osvetnici za svoje jade ljudske, polaze proti njemu posvećeni izvršitelji volje božje, od čete razorne budu četa stvorna, koja čineći vitežka djela budućnost stvara potomstvu svome.

Iz toga naroda junakâ iztiče se ipak jedna osobnost, vodja njegov, ali ne vodja mačem, već vodja idejom: uzoran muž, glavar duševni, koji u sebi kao u ognjištu sastavlja sve vrline naroda, pa kao genij njegov prošlost mu i budućnost, i zvanje mu uzvišeno u ljudskoj zajednici obuhvaćajući, iz sebe svjetlo idejalno prava čovječtva izsieva u narod. On je reć bi velika ona duša kojom živi taj narod, on sve mu pojedince u jednu veličajnu osobnost spaja.

Krasan je to kontrast prema turstvu i junaku njegovu Smail-agi, koji se gorostasan slavični sebičnjak iztiče usred atoma, u koje se razpršuje turstvo, dočim idejalni junak Crnogorski, živući samo za narod, vezom idejala u silnu ga jedinstvenu cjelinu sbija. Duševni vodja taj ujedno je duhovni pastir naroda (poviest crnogorska pjesniku podavaše realnu podlogu ovakovu idejalnu liku), — ali bez sićušnih obilježja pompe; veličajnosti njegova nutarnjega zvanja odgovara veličajnost vanjskoga oblika: podnebesje mu je crkva, brdo i dolina oltar, miris iz cvieta i svieta te iz krvi za krst prolivene tamjan, sunce zapadno duplieri sjajni.

Ćudoredno slobodan, što drži dužnošću čovjeka, to i čini; veličajno obavlja krst nevjernika Novice, uvodeć ga u svetinju vjere uzvišenom kratkoćom pred svjedoci planinami visokimi i sinovi im junaci gorani; tajnom okrepom nebeskom skup slabih ljudi pretvara u četu božju nepobjednu, zamjenitom ljubavlju i zvanjem bogoduhim ujedinjenju. — Ovako

iztaknuvši pjesnik idejalnoga vodju Crnogoraca, vodju im u samom boju navlaš je ostavio u tami, i ništa više od njega nespomenuo do imena (Mirko), a i to samo reć bi na pol usta („šapćuć bi ga Mirkom zvali").

Ova koncepcija značajâ estetički je savršena: sačinja red raznih poetičnih individualnosti, kojih je svaka živa i naravita a ipak tipna, red podpun, jer polazeći od jedne skrajnosti, nečovječnoga samosilnika, ohola slavohlepnika Smail-age preko sličnih mu nu slabijih ostalih individualnosti turskih silazi do bezvoljne raje, pak se preko Novice uzdiže do druge skrajnosti, idejalnoga crnogorskoga prosvećenoga glavara. Tako je slied kontrastnih poetičnih značaja u svoj cjelosti završen, kao u slikarskoj kružnoj kompoziciji. Čemu bi tu bio onakvi Cerović, ona popadija, onakovi hvastavi Smail-aga, kako ga ima narodna pjesma? Pa ipak njemački pisac programa senjskoga misli, da je u narodnoj pjesmi Smail-aga junačniji, a žali za Cerovićem onakvim i po-

padijom, što ih nema i u pjesni umjetnikovoj! Čin pjesni razvija se razložitostju, napetostju, gradacijom i cjelovitostju dramatičnom; pet djelova pjesni: agovanje, noćnik, četa, harač, kob — prikazuju se svojim sadržajem svakomu na prvi mah kao pet aktova drame: tako podpunu cjelinu sastavljaju ovi uzročnim vezom spojeni djelovi. Ali nije to posve točna oznaka razvoja pjesni; ovako bi ona bila drama u ruhu epskom; a ona je pravi epos u biću svom: jer uz dramatičnu t. j. psihologičnu motivaciju, njezinu je razvoju i drugo pokretalo: uticaj sile nadljudske, uzvišene, reć bi čudesne. A to je bitni elemenat epa. Pak preko sve to jačih i ganutljivijih kontrasta provodeći ponosnoga slavohlepnoga junaka od svemoći njegove do podpuna poraza, uzbudjuje pjesan u nas za junaka tragično zanimanje one vrsti, kako ga ćutimo za kakova Rikarda III.; nu veličajni stupaj poviestne pravde sudinje, štono sad tiše sad jače u pjesni ozvanja, i pogled joj svevidni, koji davnu davninu, sadanjost i prošlost obuhvaća,

to izdiže pjesan iz uzkih mjera tragednijih, daje joj razmak tragične epopeje poviestne; ova je pjesan tragična epopeja četiristoljetne despocije.

I. Agovanje. Smail-aga daje pogubiti zarobljene Crnogorce i stara Turčina Duraka, otca kavazu svome Novici. To je početak, kao exposicija razvoju čina. Motivacija tomu početku jasno probija: Turčin Durak je posumnjao o neustrašenosti Smail-aginoj. Toga junak nepodnosi, i da dokaže, da nepozna straha, usmrti junake zarobljene i svjetovaoca oprezznoga. Sliedeći tako okruta ubojnost Smail-ova iz njegova pathosa samovolje i ponositosti, psihologički nam je objašnjen on kao čovjek, kojega i strašne čine iz veličajnoga mu svojstva razumiemo; ovako postaje silnik aga estetički zanimiv značaj. Nu osim toga je prizor smaka Crnogoraca i Duraka, koji bi mogao djelovati mučno i grozno, uzdignut u estetičnu visinu uzvišenosti: pjesnik nam prikriva muke crnogorske odvraćajući nam pogled na sjaj he-

rojstva njihova, a porazna kratčina opisa Durakove smrti i niemi muk okó nje daje nam zrieti veličajni mir Smail-age, koji kao nepomični nedohvatni mrak pritište sav prizor. Iz toga mraka kao da nam se pomila tries, koji je Smail-aga iz svoje ruke pustio — da udari natrag u sama njega: slutimo Novicu osvetnika.

II. Noćnik. Krijući se noćnim mrakom, odbaciv narodno obilježje, koje bi ga izdavalo, uviek u strahu za svoju glavu, ali uviek svladavajući strah taj jačom njekom težnjom, provlači se Crnom gorom krvnik njezin, kavaz Smail-agin, biesni Turčin Novica, dok dopada na Cetinje, da gospodaru najavi smak junaka brdjanskih i osvete se dostane za pogubljena otca svoga. — Ovim drugim dielom pjesni izveden je prvi od onih triju motiva, koji razvoj čina pomiču napried k propasti Smail-aginoj: sam Turčin Turčinu sudi — prvi. To je veoma sretna misao s estetičkoga pogleda. Situacija osvete i osvetnika težko se prikazuje estetički: zato je sgodno Turčina potisnuo

napried u nju pjesnik; pak ga još uzdigao estetički tim, što iz sinovske ćuti želja za osvetom u njem niče, i što kroz smrtnu pogibelj mora prolaziti i do nade samo, da bi se osvete doželio. Ali pjesnik je još više učinio: tek pod konac diela ovoga doznajemo, da osvete radi dolazi Novica na Cetinje — pošto nas je prije diljem opisa njegova pogibeljna puta osvojio pjesnik dramatičkim interesom za čudnoga noćnika; tri puta poslie povećih odsieka pjesnik ponavljajući o Novici rieči: „vidi mu se, mrijet mu se neće, a jest nješto. što ga napried kreće“, Novica nam postaje čudna, živo zanimiva osoba. Još djeluje liepo kontrast plaha nemira i straha Novičina ovdje prema samosviestnomu krutomu miru Smail-age i herojskomu miru umirućih Crnogoraca u prvom dielu. Tako je tu u malom kompozicija baš umjetničke ljepote, kako u velikom u svoj cjelini eposa.

III. Četa. Prema koncu ovoga diela dosiže razvoj čina svoj vrhunac — kako u drami na koncu trećega akta — izza kojega u četvrtom

dielu sliedi peripetija. Za ljepotu kompozicije ovaj je dio osobito značajan. Novica — pjesnik je bez dvojbe hotimice tako učinio — izčezava posve kao pokretač osvetne čete crnogorske: njegova osobna osvetljivost nije dostojan poetički motiv četovanju crnogorskom; a pjesnik nespominje ni osvete crnogorske za pogubljenu braću svoju nijednom riečju. Motiv, koji diže četu, prikazan je uzvišen: tajnovit glas kao duhovâ višnjih proleti Crnom gorom, kao da su same duše poginulih heroja prolebdile nad domovinom — taj glas potresa svu zemlju od kraja do kraja, i kao da tvrde stiene jedna za drugom na taj poklič ustaju žive, noćju niče reć bi iz stienâ junak za junakom oružan i gine u mraku, sastajući se s inimi isto tako čudesno niklimi junaci. Tako tajnovito skupi se čudna četa i ide mrakom bezglasna, ni sama nezna kuda, ide kao oblak i munja, kučajuć kao desnica višnja kazneća težkoga griešnika. Sve oznake, koje sačinjavaju uzvišenost tajnovite, tihe, višim naumom rav-

nane bezsviestne sile, podao je pjesnik polazećoj četi. Ovako je posve prekrio prozaički motiv osvete uzviševom slikom pohoda čete, kao bezsviestnoga orudja vječne pravde. Prikazav zatim četu u danovanju njezinu na Morači kratkom realnom jasnom slikom tabora junakâ triežnih i bojovnoj pripravi vještih, izvodi pjesnik opet drugačiju uzvišenu sliku čete, kako ju duševni joj glavar veličanstvenim govorom i tvorom do sviestna orudja božjega uzdiže. Tu je onaj divni prizor, koji sam gore u karakteristici Crnogoraca i idejalnoga im vodje upotriebio; tu se uzvija plameni nebotični stup idejalne ćuti domoljubne, uljudbene, bogoduhe, tu je reć bi svetilište ciele pjesni. U govoru duševnoga glavara, na vrhuncu njegova zanosa, probija uzvišeno-sjetni glas pjesnika sina zemlje, njekoč slavljene kao „predzidja Europe“; s visine zatočničtva za prosvjetu i kršćanstvo svetom korbom porazuje narode sretnije ali ohole i nehajne, koji trome prekrštaju ruke, dok taj narod za krst podnosi muke, te su ga

barbarom zato nazvali, što on umiraše, dok su oni spali. Ova misao, i drugdje često izrečena — bez uspjeha, ovdje nam silnom snagom zanosi srce, jer je ovdje posve pripravljena i motivirana, jer ju izriče, okružen junačkim narodom, velik duh s visoka vidika, sa svetim osvjedočenjem. kao da govori duh poviesti ljudske. — Divni ovaj prizor oživljen je dramatičnom oprečnostju svojih djelova. Izza onoga govora tronutu četu pokajnicu, tihe jaganjce, čas prije gorske lave, opet u lave pretvara dolazak nenadani — Novice. Svi junaci mahom noževa se laćaju — na krvnika roda svoga, — prvi put ugledana ovdje, — da odmah opet na njegovu prošnju, neka mu dadu mjesta u četi i u krstu, tronuti do suza veličajnomu prizoru krštenja njegova pribivaju. Nebeska duga, što ju ganuti vide kroza suze u odsjevu sunca, visoke planine na okolo kao svjedoci krštenju Turčinovu: to velebnom uzvišenošću kratki taj prizor krasi. Pak svetotajnom okrepom starac duševni pastir bogosličnu snagu

podav četi, i sva se izljubiv redom, ostavlja ju, da ide dalje — bojovnica sveta. — Tako, ukrašen kontrastnimi momenti kao sjenom i svjetlom, oživljen dramatičnom pokretnostju, dosiže ovaj dio na koncu najintenzivniji sjaj etične idejalnosti, izza kojega sliedi porazni kontrast, najdublji mrak skrajne biede ljudske, robstva rajina:

IV. Harač. Njemački pisac u senjskom programu, tražeći povjestnu realnost u motivih trećega diela, i Novicu izvlačeći na svjetlo kao pokretača pohoda crnogorskoga, iznio je napried prozaičke elemente, koje je navlaš pjesnik potisnuo natrag; ali još je on više, mnijem, promašio, veleći da je razlog slici rajinih muka u „Haraču" — tendencija, te da je ova slika pogreška kompozicijona radi duljine svoje. Nije tako, nego baš kompozicija pjesni zahtieva ovu sliku kao nuždni sastavni dio svoje cjeline. Muke rajine jesu treći, najjači, odlučni motiv propasti Smail-agine. Nije četa crnogorska osvetnica ni Novičina otca, ni brdjanskih žrtva,

nego mučenice raje — i kao osvetnica rajina ona je istom osvetna bojovnica božja. Izza trećega diela nuždno sliedi ovakovi četvrti dio, s ovakovom slikom agina zuluma. —

Prikaz muka rajinih i nečovječnih joj mučitelja lako bi izašao grozan, neestetičan; ali pjesnik naš izveo ga estetičnim, te najjače tu pokazao silnu snagu svoju kao pjesnik umjetnik. Bjesnoća Smail-agina psihologički je motivirana: vitežki vještak džilitanju nesgodom osramoti se pred Turci, i što je zanj još mučnije, pred rajom neposlušnom, koja harača nedaje, Turčina Šafera kopljem pogadja i oko mu izbija. Povod, zašto daje mučiti raju, izvire iz ponosa, slavohleplja, samovoljnosti; mogući smieh rajin hoće odkloniti mukami; slično je motivirana još grdja bjesnoća Šaferova. Ali glavno je ovo. Sliku rajina povlačenja na konjskih repovih, padanja i bičevanja uzdigo je pjesnik do uzvišenosti bola, i strahote trima prispodobama: kao Hektore izpod Troje, kad već Troju ostaviše bozi, vuku raju konji

po prahu; na pogled popadale k zemlji raje grohotom se smiju Turci kako demoni u hadu vječnim mukam griešnika; biči uzkrisuju sumrtvu raju, kako stražnja trublja mrtve na sud. Uzvišene prispodobe prikrivaju nam grozotu realnu svjetlom vizije: kao da smo u Danteovu paklu, Vergilijevu hadu, pred Homerovom Trojom. A ubijeni Hektori su ovi mučenici povlačeni u prahu, domovina im slavna njekoč bjaše, narod taj bijaše junački njekoč — ali bozi ga ostavili te sadanji mu naraštaj, to su samo trupovi davnih junaka! Uzbudjujući ove uspomene prispoda, kao grimiznim kraljevskim plaštem zastire pale robove. Zatim svojim vapajem i tužbom na Turčina, odsudnom, da se do neba čuje, — što učini od čovjeka stvor stoput jadniji nieme životinje, poraznim kontrastom spokojna bitka što ga priroda svakoj zvierki daje i skranjega stradanja, u koje Turčin čovjeka roba svoga potisnu: pjesnik potiskujuć gledaoca u najcrnji mrak tuge iz nje mu kao daje nazirati svjetlo spasenja.

Još neprestaje opis rajinih muka; biednici toliko su lišeni odpornosti životinjske, nekmoli čovječje, da mogu još i milost moliti u svoga mučitelja, vapeći „hljeba, hljeba, gospodaru!“ na turski klik „harač, harač, rajo!“ To je već skrajnost robske ćuti; ona u Turčinu samo još veći bies izazivlje, ludim robovom još veće muke pribavlja, falake i oganj. Ali do mukâ ognjem i dimom nedolazi; takov prizor već bi bio estetički nesnosan: u pripravah zateći će mučitelje osvetnici božji. Živom izmjenom kontrastnih prizora, dramatičnim napredkom i iznenadjajem proveden je od ovoga vrška rajine biede čin do katastrofe, poraza Smail-agina.

Opis rajina stradanja završuje divno noćna slika turskoga čadorja na mjesečini. Noć je pala, nasred zvjezdanoga neba trepti mjesec, tužna svieća pozorišta tužna; ovim sjetnim, mirnim prizorom počima slika. Usred mirna i pusta polja starodavna je lipa — (Slovienu drvo sveto); oko nje dižu se čadorovi turski, a sve ih nadkriljuje agin čador, štono je na

mjesečini vidjeti kano labud ptica biela medj bielimi pticami golubovi. — Ovakova prispodoba ovdje neizkazano je uzvišena. U čadorih, koji kriju strašnoga agu i strašne Turke, moći nazirati sliku labuda i golubova, u ovom ponoru biede sačuvati ćut za liep plastički pojav, jaka je samo najuzvišenija vila, koja idealnim okom smie gledati i najstrašniju muku pače i čarom ljepote ju obasjati, a smie za to, što zna, da joj sama donosi liek. Pjesnikova vila nezastire si plaštem lica, kako onaj slikarov Agamemnon kod žrtve kćeri svoje; ona vodi gledaoca u Hadov kraj nedrhtavom rukom, mirnim pogledom. Što sad sliedi poslie one prispodobe, prikazuje se posve kao prizor božanske komedije; pjesnik pratioca svoga, čitaoca, vodi kako Vergil Dantea. One uzvišene misli, koje su gore trima prispodobama o Hektoru, hadu, zadnjem sudu potaknute, sad se razvijaju u veličajnu, tajnovitu sliku. Mirom estetične kontemplacije ukriepiv pratioca, pjesnik ga sad privodi bliže, da upozna što su ti ča-

dorovi: grobovi su otaca slovinskih, svietom slavnih. Jadni potomci, robska raja, da se nebi sjetili bolje slavne prošlosti, Turad divja oko onih grobova kao demoni vrze se i smišlja, kako će mukami raju od spominjanja na junačke predje odvratiti. Samo divlji glasi demonâ, jauk i uzdisaji žrtava iz toga grobišta slavne prošlosti prodiru do pratioca pjesnikova; pjesnik blago mu sakrivajuć pogled samih muka, kao fantasmatom ga uzvišenotužnim zatravljuje, i tiem ga podržaje na visini estetične, tragične boli, te mu mogu, i osviešćenu, da nije tlapnja nego istina strašna pred njim, militi suze ublažne. Ovom slikom stravne visije, ovim sjajem elegičnoga spomena na slavne djedove robova biednih, pjesnik je muke bezvoljne, obezčovječene raje posve uzdigao iz neprijatne grozovitosti u visinu estetičnu, u tragičnost uzvišenu.

Ovako nam velebnimi čustvi potresav srce, pjesnik sada, u kontrastih i dalje čin izvodeći, zabavlja fantaziju mirnom plastikom

označnih prizora: prikazuje nam Turke pri ognju spremajuće večeru, pak večeranje, pak u kratko spomenuv pripreme na daljne muke rajine i nestrpljivost Saferovu, živo prikazuje razkošni i sjajni čador Smail-agin, u kojem nas zatiče čudan pojav: uz smrtonosno oružje javorgusle. Javorgusle, zarobljenomu narodu tješiteljice i čuvarice spomena narodnih borioca proti Turčinu, Turčinov čador rese! Ostavivši vjeru i rod i krvnim mu zatornikom postavši, poturčena plemčad pridrža si gusle, i njoj da budu glasnice slave; gorke li ironije u razvoju poviesti naše. Ali „gdje šestopera nije, tu ni pjesan slovinska nezrije"; u koga šestoper, u toga i javorgusle, robovi ostadoše goloruci bez obojega. Nu ipak u Turčina javorgusle čudan je pojav. Napetost našu živo pobudiv pjesnik, ostavlja nas sada još u čudu i drugomu nas prizoru odvodi: uzvišenoj slici mrke, burne noći u okolišu turskoga tabora. Dvaput (uz malu promjenu i triput) ponavljajući refrain „težko onome, koga sade stiže u putu noćca

crna a noćišta jadan neimade“ zanimivo nas pripravlja na iznenadni pojav, što ga tada u silnom clairobscuru odkriva: svjetlica, što za tren razsvietlja crnu noć, ukazuje nam skup stupajući put čadorja. Samo nam slutiti daje, tko to stupa. nagadjajuć, tko je provodič a tko vodja. Tako tajnovito, uzvišeno prikazan je dolazak čete crnogorske. Već je obkolila čadorje, i prisluškuje, da bi razpoznala Smail-agin čador. Veličajna četi pratnja prirodna, prispodoba nje s iznenadnim triesom ili lâvom gorućom, dosadanjom patnjom raje živo u nas pobudjena želja za spasiteljem: to već otimlje četi navalnici potajnoj u mnogo onu estetičnu neprijatnost, što nam ju svakako potajni napadač pobudjuje; k tomu još prvi glasi, što ih četa čuje, okrutnički je smieh Safera očekivanim još većim mukom raje. Ali još će pjesnik udar čete pripraviti tako, da vapijemo nju, i potajnu navalnicu, kao božju osvetnicu i spasiteljicu raje; on će to pripraviti prizorom, koji nam sad o Smail-agi izvodi.

U čadoru aga baš se i opet sjeti sramote što no mu nikako mirovati neda: on, junak, nije uspio svojom voljom, neskupio harača, džilitom promašio, Turčina osliepio mjesto raje — te mu se raja smijati može. Da se umiri, zaište pjesmu uz javorgusle od Bauka, očekujuć pjesmu o slavi svojoj junačkoj. Ali Bauk mu rugalicu pjeva, koja mu obećaje najstrašniju sramotu, da će rajin sliepac pjevati: hrdja bjaše Smail-aga silni. To pokrene u njem demonskoga razornika; tu postiže značaj njegov vrhunac uzvišene strahotnosti, tu je on Atila, Sulejman II., Rikard III. Na robove bezvoljne i bezpomoćne razvaliti će strašni bies svoj te viče slugam: „na muke raju! razkivajte sve paklene vlasti! ja sam junak, to će pjesma rieti, k tom će cilju svi ko žrtva pasti.“ U taj mah udara četa. Tako je juriš njezin estetički motiviran; on je etički nuždan. Ona udara kao osvetnica božja, kao spasiteljica raje, novim paklenim mukam uprav izručene. Prvi postrada Safer, nestrpljivi prvi mučitelj; drugi Smail-

aga. Kako Rikard III. u slavljenom prizoru Shakespearovu viknuv „konja! konja!“ (takodjer u istinitom dogodjaju i u narodnoj pjesmi o Smail-agi ova je crta) i posjednuv konja, obara ga zrno. Strašni pokolj na vidjelu tresovâ veličajno je opisan; svi uzdanici agini pogibaju, i Hasan, smaknuvši prije Novicu, što baš htjaše mrtvomu krvniku svome Smail-agi skinuti glavu: Novica, i pokršten, ostao je Ture, nema mu mjesta u pobjednici četi božjoj osvetnici; Bauk — uteče u mraku noćnom. Sad je odgonenuto čudo javorgusala u čadoru Turčinovu; u pjesmi Baukovoj Turstvo, poraznom četom već obkoljeno, samo sebe rugom uništuje moralno, a taj Bauk ne pogiba, on živi dalje i pjesma njegova. Tako je veleumno čudna ironija poviestna, javorgusle u službi Turčina, nadbijena drugom, odgonetkom svojom: javorgusle čuvaju spomen sramote turske. I narod ima pripoviestî s ovom idejom; u ovoj pjesni krasno je to upotriebljeno, i što je značajno, pjesma Baukova posve ima karakter proste narodne.

V. Kob. — U Crnojgori pod Lovćenom u pustinjakovoj izbi stoji Turčin u odjeći i oružju sjajnu; strašan je vidjeti, ali je samo starinarska figura, marionetta. Udri nogom o zemlju, silnik skršta ruke, glavu sagiba i desnicu k čelu diže na pozdrav. To je glava, odielo, oružje silnoga njekoč — Smail-age. — Eto tiranina Turčina u (budućoj) crnogorskoj ambraskoj starinari: to mu je kob. Tud, analogno onomu dantovskomu prizoru u sredini Harača ali ujedno krasno kontrastno, opet pjesnik pratioca čitaoca vodi; ali sad sretni mirni pratilac sam tumači, sam razumie, što gleda. Poslie junačkoga zanosa silnoga i težke tuge, što pratioca u pjesni dosad osvajaše, krasno sliedi ovaj spokojni konac, ovaj vedri dan, na kojega sretnoj javi sjećaš se na tužnu prošlost kao na pusti strašni san. Tako je čin veličajno strahotan veleumno harmonički završen. Nije osbiljna rieč, kad se pjesni ovakove kompozicije i sadržaja priznaje samo ime „nationalne pjesni“ (senjski program) ili kad se samo veli, „da po-

gadja u žicu slovienske pučke epike“ (J. Scherr). Pjesan se ova, ako i nije stihovi duga, po sastavbi savršenoj umjetničkoj i veličajnom sadržaju ima zvati klasičnom epopejom hrvatskom. Crnogorski junaci, Turčin silnik, robovi raja: četiri vieka Balkanova nadjoše svoga Homera. Nije li u pjesni izcrpljena bitna sadržina sgodâ i značaja od četiri vieka jugoslavenske poviesti? Neima li pjesan oblikom sva obilježja umjetne epopeje, odbiv naivnu obširnost, koja ovakovu tragičnomu predmetu nebi dolikovala?

Stojeći pod silnim dojmom sastava pjesni, neshodno je ovdje potanje razabirati svojstva pjesničke dikcije; naći će se tomu prikladnija sgoda. Samo će se glavne oznake spomenuti.

Kako je čin pjesni mnogo nalik činu narodnih pjesama, reć bi golom okostnicom isti, pa ipak posve drugačiji, biljega idejalnoga, tako je i dikcija pjesni kao narodna, reć bi „isto to, ali posve drugačije“. Govor teče u pjesni sad jednostavno, prostonarodno, sad posve umjetno, a uviek liepo, savršeno estetički. Tu se je

pučka poezija posve stopila s umjetnom, pučka je podpuno dotjerana do ljepote umjetničke.

Tu se signifikantna kratkoća i jedrina, mirna plastična slikovnost spaja i izmienja s retoričnim bujnim pathosom i uzvišenom (uviek estetički omjerenom) fantastičnostju. Tu su običajni ukrasni pridavnici, jednostavne naravite prispodobe kako u pučkoj pjesmi; tu su opet onomatopoije i aliteracije (česte u Homeru, još češće u Vergilu), metafore, personifikacije, metonymije, česa svega u pučkih pjesmah ili nimalo nema ili posve malo; njeke prispodobe veličajne, kako je gore spominjano, staroklasičnoga su ili romantičnoga sredovječnoga biljega, a njeke, posve prostonarodne (kako ona ó golubovih i labudu) okolinom svojom uzdignute su do nenadane duhovitosti. Tu je mirni paratakični parallelisam i polysyndeton pučke pjesme; tu opet govorničke inversije, retorički provedene anafore, epistrofe, symploke, asyndeti, naspori (klimaxi), silne čuvstvene apostrofe, retorična pitanja, antithese, duhovite ironije; najpače

naspori i asyndeti (n. pr. u opisu rastućega bjesnila Smail-agina uslied Baukove pjesme) izdižu pjesan posve iz prostonarodne dikcije; ni slika prirodnih (n. pr. bure u noći) podpuno izvedenih nepozna pučka pjesma. Zatim ponavljanje istih izreka, u narodnoj pjesmi naivno, kadšto dosadno bez ikakva znamena i dojma, pjesnik rabi umjetno kao za dramatičnu gradaciju. Nisu oni obćeni umjetnički ukrasi u pjesni neprirodno spojeni s inače narodnom dikcijom; sve one višje pjesničke i govorničke forme posve su naraviti neizhitreni tvorovi jače fantazije, za ljepotu osjetnije, i silnijega pokretnijega ćutjenja; zarodaka ima im i u govoru pučkom.

I gradja je stiha umjetno-narodna; sad teče posve na narodnu jednostavno desetarac odsječen jedan od drugoga, sad je umjetno retorički, posve prema mislim, stih izpresiecan, pak se prelieva u drugi, treći i dalje, te se puno i bujno razvaljuje patetički govor. Jednozvučnost neprekinuta slieda desetaraca uklonjena je

izmjenom deseterca s osmercem (od prilike ima toga u Abydoskoj mladoj od Byrona), osmerac služeći kratkoj jedrosti, deseterac zanosnoj bujnosti. Sroka nema narodna epska pjesma, do onoga u jednom te istom stihu, gdje se druga stopa slaže s petom. Taj je srok često upotriebio pjesnik, uviek naravito označno za misao, najpače antithezu, koju ovakvi srok iztiče jače; nu rabio je pjesnik i srokove na kraju dvaju stihova, kakovih narodna pjesma epska nepoznaje, najpače na završetcih odsiekâ, uzdižući tom harmonijom zvuka silu misli; mjestimice, posve prema sadržaju shodno, ima i cielih umjetnih strofa. Pjesnikova dikcija jednako je savršeno liepa, kako i kompozicija, a sve ima ipak tako izvoran narodan značaj, da će i svaki pučanin razumjeti moći.

Samo pjesnik staroklasičnom knjigom uzgojen, koja izražaj dotjeruje tankoćutno do pjesničke i govorničke prave ljepote, pak zadahnut starim hrvatskim pjesničtvom, poimence Gundulićevim te njegovim u mnogom većim

savršenstvom od jednostavne pučke pjesme, a k tomu i ljepotu jednostavne pučke pjesme usvojivši si: samo takov pjesnik mogaše ovakovu dikciju stvoriti. A sve se ovo troje mogaše sastati samo u — Hrvatskoj.

Samo u Hrvatskoj sastali se u doba narodnoga preporoda uvjeti, koji su mogli poroditi ideju i kompoziciju onakovu, kakova je u ovoj pjesni. Na velikoj misli ilirstva, na muževnoj sviesti slavne prošlosti Hrvatske zemlje, nikad nepodjarmljene, na uspomeni Zrinjskih i drugih tolikih junaka, koji su Hrvatskoj pribavili ime predzidja Evrope, na obnovi starohrvatske književnosti i njezine najnarodnije misli, na pogledu junačke Crnegore, na zapadnjačkoj prosvećenosti hrvatskih prvaka narodnih: na ovih činjenicah mogla je u Hrvatskoj dozoriti onakova vedra i muževna pjesnička idejalnost, koja je u pjesni ovoj podpunu duševnu pobjedu nad tiranstvom turskim održala.

Ima po glavnoj ideji srodnosti medju ovim epom i Gundulićevim epom Osmanom, komu

je dva spjeva nemnogo prije nadopunio isti pjesnik, koji je stvorio „Smrt Smail-age". Ali je i razlike u ideji. U Osmanu propada Turstvo (glavarom svojim) od Turaka samih, u Smail-agi od Crnogoraca; tamo se daleka Poljska samo iz daleka pomila kao junakinja kršćanska, ovdje je susjeda Crnagora osloboditeljica rajina. Za dva vieka pokročila je poviest dotle, da je sad tek hrvatski pjesnik mogao prikazati pobjedu jugoslovinstva nad turstvom i anticipirati skori poviestni dogodjaj.

Ideja, koju Osman Gundulićev, toliko druge starohrvatske umjetne, pak malone sve narodne epske pjesme njete, u ovoj je pjesni istom punim žarom sinula; ova pjesan završuje četiristogodišnji duševni pokret jugoslovinstva proti osmanstvu.

Malo je epa u književnostih svieta, koji bi ovakov široki kulturnopoviestni temelj i znamen imali; koji ga imadu, neprolazna su stečevina ljudstva. Budućnost će i „Smrt Smail-age" brojiti medju njimi.

Narod hrvatski pojmio je od početka znamen ove pjesni; što je nikla u njegovoj sredini, bilo mu je jamstvom njegova zvanja, njegove budućnosti.

Ovu je pjesan usvojio sav narod; što je književnosti hrvatske stare i nove, nijedan umotvor nije ni s daleka tako popularan, jer nijedan nije tako podpuno, vedro, muževno, prosviećeno očitovanje genija narodnoga.

Sadržaj pjesni, slike njegove strašne i tužne, gleda narod hrvatski sad u istini živoj; ali, vjeran geniju svomu, podaje uznositim idejam pjesni život, te na vidiku junaka rajinih pomila mu se sve to više „Kob" u živoj istinitosti.

Nemože biti, da bi na narod, na kojega srcu ovakova je pjesan nikla, okrenula se oštrica rieči: „nebi trome prekrstili ruke, dok vi za krst podnosite muke, nit bi zato barbarim vas zvali, što vi mroste, dok su oni spali."

Nemože biti, a da narod, koji je u sviet poslao ovakovu pjesan, poruka svoje i triezne

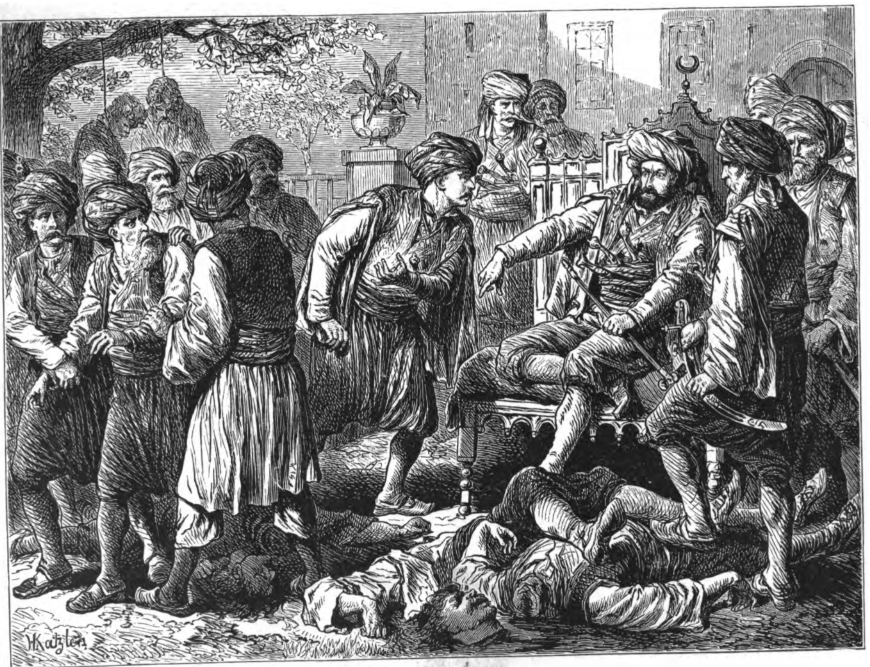
i zanosne muževnoti, poslao glasnicu „bjelodanku budnu pticu“ kako neumrli Petar Preradović veli, nemože biti a da taj narod nesine

„. . Ko pero sveto i zlatno,
Kojiem nebo za unučad poznu
Djela otaca bilježi vitežka.“

Dr. Marković.

Smrt

Smail-age Čengijića.

Agovanje.

I.

AGOVANJE.

Sluge zove Smail-aga
Usred Stolca, kule svoje,
A u zemlji hercegovoj:
„Ajte amo, sluge moje,
Brdjane mi izvedite,
Štono sam ih zarobio robjem
Na Morači, vodi hladnoj,
Još Duraka starca k tome,
Što me hrdja svjetovaše,
Da ih pustim domu svome.
Jer su, reče, vlašad ljuta:
Oni će mi odmazditi
Mojom glavom vlaške glave:
Kó da strepi mrki vuče
S planinskoga gladna miša.“

Hitre sluge poslušaše,
Izvedoše tamničare.
Na nogah im težke negve,
A na rukah lisičine.
Kad ih vidje silan aga,
On namaknu gojne vole
I dželate ljute rise,
Ter ih turskiem darivao darom:
Svakom' momku ostar kolac daje,
Kome kolac, kome li konopac,
Kome britku palu namjenjuje.
„Ajte, krsti, dijeliti dare,
Štono sam vi Turčin pripravio,
Vam i vašiem Brdom kamenijem;
Vi bo kako, sva će Brda tako.“

Turčin reče, al mrijeti
Za Krstovu vjeru svetu
Težko nije, tko se za nju bije.
Krenu kolac njekoliko puta,
Zviznu pala njekoliko puta,
Zadrhtaše ta vješala tanka,

Al nepisnù Crnogorčad mlada,
Niti pisnù niti zubi škrinù.
Proz poljanu mrka krvca teknu:
Niti pisnù niti zubi škrinù;
Poljana se napunì tjelesa:
Niti pisnù niti zubi škrinù;
Već tko zovnu boga velikoga,
Tko lijepo ime Isusovo,
Ter se lasno razstadoše s suncem
Zatočnici mrijet naviknuti.

Riekom krvca poljem teče;
Turad bulji skrstiv ruke.
Tko je mladji, rado gleda
Na lipovu krstu muke,
A tko starij', muke iste
Sam na sebi s vlaške ruke
Već unapried od strâ ćuti.
Ljutit aga mrko gleda,
Gdje se silom divit mora,
Silan arslan gorskom' mišu. lav
Tko si junak, osvetit se nemo'š

Na junaku dotle, dok nepreda.
Smaknu Ture toliko junaka,
Posmica ih, srca neizkali,
Što bez straha svi su pred njim pali.

Boj se onoga, tko je vikó
Bez golema mrijet jada!

Videć aga kriepost taku,
Zazebe ga na dnu srca,
Kó ledeniem rátom leden
Šiljak dušu da mu dirnu.

Od tuge li za junaci,
Što ih silan zaman stratì?
Turčin tuge za krstove neima.
Od straha li, jer se glavi boji?
Silan aga to sam sebi taji.
Zar nevidiš, kako radi
Hrabar junak uzpreć zimu,
Što mu s one piknje male
Po svem tielu mrazne valja vale?

Gledaj glavu, put nebesa
Gdje se oholo hrabra diže;
Gledaj čelo jasno i oko,
Kako bistro pod njim sieva;
Gledaj krepki stas, gdje svoju
Znajuć snagu ravno stoji:
Pak mi kaži, ima l' koja
Tudier straha i najmanja sjena?

A pak slušaj, kako junak sbori,
I strašljivce kako ostro kori:
„Vaj, Durače, starče stari,
Kuda 'š sade, kamo li ćeš?
Sad, gdje smakoh gorske miše?
Il' u goru? Brdjani su tamo;
Il' u ravno? na ravno će sići;
Il' ćeš živjet, da izgubiš glavu?
Najbolje je bježat pod oblake.
Mišad grize, ali po tlih gmiže,
Sam sur oró pod nebo se diže.
Penjite ga na vješala tanka,
Neka znade, što mu strah valjade.

A Turčina ako još imade
Gdjegod koga ter se vlaha boji,
Popet ću ga nebu pod oblake,
Tu nek plijen vranom' vranu stoji."

Múkom muče robske sluge,
Múkom muče, plien svoj grabe.
„Aman, aman!" starac pišti,
I Novica sin mu zaman
„Aman, aman!" suzan vrišti.

Stoji aga gorsko zviere,
Gvozden stupac, kamen tvrdi.
Dokle dahnu, rukom mahnu,
Starac Durak skoro izdahnu.
„Medet, medet! . ." Dželat ljuti
Već mu i grlo dotle sputi.
Durak huknu, sve zamuknu.

Novica na Cetinju.

II.

NOĆNIK.

unce zadje, a mjesec izadje.
Tko se vere uz klance niz klance
Ter se krade k onoj Gori Crnoj?
Ob noć grede a ob dan počiva,
Junak njegda, sad ne junak više,
No trst, kojoj svaki hlad kidiše.
Šušne l' gdjegod pokraj puta guja
Il' rujeva izpod grma zeče,
Tad on, njegda ljući guje ljute,
Mal'ne zeca plašljiviji kleca.
Misli jadan, da je gorski vuče,
Il' još gori brdjanski hajduče,
Ter se boji gdje će poginuti,
A nestiže, što mu srce muti.
Skupo drži svoju rusu glavu;

Nit je zlatna, nit je pozlaćena:
Vidi mu se, mrijet mu se neće,
A jest nješto, što ga napried kreće.

Je li hajduk, il' uhoda turska,
Što uhodi sviloruna krda,
Il' volova stada vitoroga?
Nit je hajduk, nit uhoda turska,
Već Novica, Čengića kavazu;
Biesan Turčin, krvnik Gore Crne,
Koga znade i staro i mlado,
I nebi ga pronijele vile,
A kamo li noge na junaku
Crnom Gorom na bijelu danu.

Ob rame je diljku objesio,
Ljut jatagan o pojasu reži
I kraj njega do dva samokresa.
Gujsko gniezdo strukom prikrilio,
Lak opanak na noge pritegó
A gó rakčin na junačku glavu;
Od saruka ni spomena neima.

Bez saruka eto Turčin idje:
Vidi mu se, ginut mu se neće,
A jest nješto, što ga napried kreće.

Pomno junak Cuce prevalio,
Još Bjelice ratoborne k tome,
Ter se maša kršnijeh Ćeklića.
Njih se maša, a bogu se moli,
Da mu dade i njih prevaliti
Ni čuvenu ni gdje ugledanu:
Vidi mu se, mrijet mû se neće,
A jest nješto, što ga napried kreće.

Drugi pietli u polju cetinjskom,
A Novica u polje cetinjsko;
Treći pietli u mjestu Cetinju,
A Novica pade na Cetinje.

Tudier straži božju pomoć zove:
„Božja pomoć, cetinjski stražaru!"
Ljepše njemu straža prihvatila:
„Dobra kob ti, neznana delijo!

Odkuda si, od koje li strane?
Koja li te sreća nanijela,
Ter si junak rano podranio?“

Mudar Turčin, za nevolju mu je,
Mudar Turčin, mudro odgovara:
„Kad me pitaš, kazat ću ti pravo:
Ja sam junak od Morače hladne,
Od Tušine sela malenoga,
Izpod gore glasna Durmitora.
Nosim troje na srdašcu jade:
Jedni su mi na srdašcu jadi,
Što ni Čengić smaknu Moračane;
Drugi su mi na srdašcu jadi,
Što mi Čengić pogubio baba;
A treći mi na srdašcu jadi,
Što 'e još više, da još krvnik diše.
Već tako ti boga velikoga,
Pusti mene tvome gospodaru,
Gospodaru i mome i tvome,
Nebi li mi izliečio jade.“

Mudrije mu odvratila straža:
„Skin' oružje, neznana delijo,
Pa nos' glavu, kuda tebi drago."
Uprav Turčin dvoru na kapiju,
A posljednja iz vidika zviezda:
Bješe zviezda age Čengijića.

III.

ČETA.

odiže se četa mala
Na Cetinju Gore crne.
Malena je, ali hrabra.
U njoj jedva sto junaka;
Ne junaka biranijeh
Po obličju ni ljepoti,
Već po srcu junačkome;
Kojino će udariti
Ne na deset, da uteče,
Nego na dva, da ih sieče;
Kojino će umrijeti
Za krst častni, kiem se krsti,
Za krst častni i slobodu zlatnu.

Čudna četa, nekupljena,
Kó se ina kupi četa;

K[illegible]rštenje Novice.

Tu se nečū kano drugda:
„Tko je junak, na ždrijelo!“
„„Na ždrijelo, junak tko je!““
Tu nejeknu jeka kršna.

Već kó tajni glas duhova,
Kojiem sbore višnji dusi,
Šapat tamni Gorom Crnom
S jedne stiene k drugoj prhnu,
Ter gle čuda! proz mrak scieniš,
Studen kamen prima život,
Drhće, gamzi, diže glavu,
Iz tvrdoga stanca snažnu
Pest pomalja, nogu krepku,
I proz mrazne živce vruća
Rek' bi krvce vri mu rieka.

Vidiš zatiem pušku dugu,
Put nebesa gdje se koči,
A što struka o pojasu
Vierna krije, tvoje oči
Tog nevide; . . . nu mrak gušći

Sve ti otè noćno biće;
Ode vojnik, odkud glas doliće.

Doba 'e gluho tamne noći;
Oblak krije zviezde jasne,
Noć i struka gvoždje sjajno.
Idje četa noćna, tamna,
A pred njome vitez vrli.
Drug da drugu o njem šapne,
Šapćuć bi ga Mirkom zvao.

Idje četa, ali kamo?
Man ćeš pitat četu istu.
Man ćeš pitat brze munje
I gromove gromke mani,
Kud se ore iznad gore,
Kad ti vazda odgovore:
„Ne mi, ne mi, no gromovnik,
Kom' valjade svi da dvore!“

Idje četa, kuda? kamo?
Sam on znade, koj' je gori.

Valja da je griešnik težak,
Na kog hoće da obori
Taku silu svrh nebesa
Sud njegove pravde vječne.

Stupa četa tiho i gluho
Posred tisieh, glusieh tmina.
Ni tko šapće, ni tko sbori,
Ni tko pjeva, nit se smije:
Od sto glasâ glasa čuti nije.

Već kó oblak gràda težka
Težke u krilu biče krije,
Pršeć muklo, prieteć muklo
Poraz kraju, gdje se vije:
Tako i četa, tminom obavita,
Kó desnici podoba se višnjoj,
Stupa mučê, nek se krivci uče,
Da, jer grom se neoziva s mjesta
Na krivine, tiem sigurni niesu:
Jer što kašnje, sve to jače tuče.

Nezvekeće gvoždje svietlo,
Niti grme smrtne cievi,
Ni na lagan stupaj nogû
Ozivlju se sjajne toke:
Već kó znajuć, koga nosi,
Pod opankom hrabre djece
Podaje se vrlet tvrda,
A vrletna níze brda.

Vierna uz druga drug koraca
Nerazlučno, vierno i tvrdo,
Kó blizanci zviezde jasne,
Kad sunčani zrak ugasne.

Komljani im i Zagarač,
Bjelopavlić ljuti k tome
Davno veće s traga ostaše,
Ter već gaze lomne Rovce.
A za Rovci družba noćna
U prozorje rane zore
Na Moraču slavnu pade,
Od Morače hladne vode
Ime zemlji kôj izvode.

Hrabra četa dan danovat
Na Morači hladnoj sjela.
Tko se snizi k rosnoj travi
Sankom kriepit snagu tiela;
Tko ljut oganj puški ogleda
I fišeke smrtne broji,
Il ostricu pouzdanu
Viernu nožu gladilicom gladi;
Tko izvabiv iskru iz kremena
Tvrdiem nadom, ter u šušanj laki
Zapretav je, pak navaliv granja
Za čas malen dahom junačkiem
Plamen piri; a tko darak
Stada krotka, četvrticu ovna,
Na ljeskovu veseo vrti ražnju,
Il' bijela križku sira
Iz utrobe viernoj torbi vadi.
Ožedni li? Morača je blizu;
Treba l' kupe? ima dvije ruke.

U to i dan već rudjet poče,
I susjednoj u planini

Javit krdo čuješ glas pastiera,
Kojemu se zvonko oziva
Prevodnika ovna zvono.

Kad al' eto inoga pastiera,
Gdjeno krotak k svome stadu grede.
Neresi ga ni srebro ni zlato,
Nego kriepost i mantija crna.
Neprate ga sjajni pratioci
Uz fenjere i dupliere sjajne,
Ni ponosnieh zvona sa zvonikâ:
Već ga prati sa zapada sunce
I zvon smjeran ovna iz planine.

Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar častni brdo i dolina,
Tamjan miris, što se k nebu diže
Iz cvijeta i iz biela svieta
I iz krvi za krst prolivene.

Kad se četi bliže prikučio
Vriedan sluga vredn'jeg gospodara,
Božju joj je pomoć nazivao.

Pak okupiv hrabre vitezove,
Na studen je kamen pokročio,
Studen kamen, al' je srce vruće.
Dobar starac četi besjedio:

„Djeco moja, hrabri zatočnici!
Vas je ova zemlja porodila,
Kršovita, ali vama zlatna.
Djedi vaši rodiše se tudier,
Otci vaši rodiše se tudier,
I vi isti rodiste se tudier:
Za vas ljepše u svijetu neima.

„Djedi vaši zanj lievahu krvcu,
Otci vaši zanj lievahu krvcu,
Zanj vi isti krvcu prolievate:
Za vas draže u svijetu neima.
Oró gniezdo vrh timora vije,
Jer slobode u ravnici nije.

„Vas, koji ste vikli tome
Boraviti triezne dane,

Tko vas haje, plode l' krši vinom?
Tko vas haje, plode l' krši žitom?
Tko vas haje, plode l' krši svilom?
Dok po vrelieh hladne vode ima;
Dok po dragah bujna stada múču;
Dok po brdieh sitna krda bleje.

„Praha imaš; olova ti dosti;
Desnica je jaka u junaka;
Izpod vedja oko sokolovo;
U prsijeh vruće srce kuca;
Vjera 'e tvrda, njom okrenut nećeš;
Pobratima pobratim te pazi;
Vierna muža grli žena vierna;
Dar ti djelom plemenita pjesma;
Gvoždja l' trebaš? Ture ti ga nosi:
Eto svega, što ti srce prosi!

„Al' nada sve, što krš ovu kiti,
Krst je častni, što se nad njom vísi.
On je, što ve u nevolji jači;
On milostiv, što ve nebom štiti.

„Ah, da vide svieta puci ostali
Iz nizina, odkud vida neima,
Krst ov slavni, nepobiedjen igda,
Vrh Lovćena što se k nebu diže;
Pak da znadu, kako neman turska
Grdniem ždrielom progutat ga radeć
O te krši zub svoj zaman krši:
Nebi trome prekrstili ruke,
Dok vi za krst podnosite muke,
Nit bi zato barbarim ve zvali,
Što vi mroste, dok su oni spali!

„Za krst častni spravni ste mrijeti,
Zanj se i sad mrijet podigoste,
Srčbe božje hrabri osvetnici.
Al' tko bogu vierno služit grede,
Čistiem srcem služiti mu valja;
Čistom dušom vršit onom treba,
Koji vrši, bog što sudì s neba.

„Il' vas tkogod uvriedio brata,
Il' nejaku dragi protivniku

Život dignuv ogriešio dušu,
Ili putnu zatvorio vrata,
Il' dó vjeru a krenuo njome,
Ili gladnu uzkratio hranu,
Il' ranjenu nezavio ranu:
Sve je grijeh, sve su djela príka;
Bez kajanja neima oprostnika.

„Kajite se, dok imade dana,
Dok je doba, djeco, kajite se;
Kajite se, dok nije pozvana
Duša k onom', koji nebom trese;
Kajite se, jer zemaljskog stana
Tiek izmiče bjegué, kajite se;
Kajite se, jerbo zora rana
Nać će mnogog, kud za vazda gre se.
Kajite se . . . .“ Ali u grlu

Dobru starcu riečca zapè,
A na siedoj bradi bistra
O sunčanu kaplja zraku
Kó biserak sitan sinu.

Valjda i njega mlada ljeta
Uspomenom gorkom kore,
Tere liečeć stadu rane
Sam se svoje sjeti boli :
Dobar pastier, jer što kaže inom',
I sam svojiem potvrdjuje činom.

Stoji možtvo razboljeno
Blagom rieči starca blaga;
Jaganjci su rek' bi tihi,
Što bijahu gorski lavi:
Taka čuda božja riječ pravi.

Ali medju to, tko se ukaza
Pred očima čete krotke,
Ter sto ruka za sto noža
U jedan se časak maša?
Čudno biće! sto srdaca
Od nebesa svratit vriedno,
I sto voljà što uzhtije,
Sve razorit ono jedno!

Novica je, krvnik kleti,
Novica je, pun slobode,
Gdje k pobožnu stupa krugu,
Ter pristupiv starcu bliže
Krepki ovako glas svoj diže:

„Bogom braćo, hrabri Crnogorci,
Nemašajte za oružje svjetlo.
Novica sam, al ne koji prije,
Jer ne na vas, nego s vami gredem
Turskom krvi sad omastit ruke.
U Turaka dosle što imadoh,
Nemio mi sve ugrabi Turčin.
Neosta mi neg desnica hrabra,
I ta odsle crnogorska budi.
A jer krstu nepodoba junak
Nego kršten, žudim, krstite me;
Jer ne radit hitro nuka vrieme."

Sto desnica na te rieči
Oružja se manu ljuta,
A sto oč'ju kó proz rosu
Mješte sunca dûgu vidje.

Mignu okom starac dobri;
Morače mu kapu daše:
„Vjeruj, sinko, u višnjega otca,
I njegova od vijeka sina,
I trećega milostiva duha:
Vjeru vjeruj, spasit će te vjera!“
Reče, i ljuta polì nevjernika
Pred svjedocim planinam visocim
I njih sini četom u planini.

Tader starac oči podigao,
Blage oči i bijele ruke,
Ter je četu oprostio grieha.
Pak je Bogom darivati stade:
Svakom' momku po česticu daje
Tajne piće, hljeba nebeskoga,
Svakom' momku po kapljicu daje
Tajna pića, vina nebeskoga.
Žarko sunce divno čudo gleda,
Gdje slab starac slabe kriepi ljude,
Da im snaga bogu slična bude.

Kada li ih okriepio starče,
Sva se družba izljubila redom.
Stoji četa višnjeg boga puna,
Ne kó krvav nož, kiem rana
Zadaje se smrtna i težka:
Već kó pero sveto i zlatno,
Kojiem nebo za unučad poznu
Djela otaca bilježi vitežka.

Žarko sunce za planinu sjede;
Starac ode, četa dalje grede.

Poraz Smail-age.

IV.

HARAČ.

Gacko polje, liepo ti si,
Kad u tebi glada neima,
Ljuta glada i nevolje ljute!
Al' te jadno danas pritisnuli
Krvni momci i oružje svjetlo,
Bojni konji, bieli čadorovi,
Težka gvoždja i falake grozne.

Što će momci? što oružje svjetlo?
Što li konji? što li čadorovi?
Težka gvoždja i falake grozne?
Smail-aga krvav harač kupi
Po Gackome i okolo njega.
Posred polja popeo čadorje,
Pak razturi haračlije ljute,
Haračlije, izjeli ih vuci,

Ter od glave po žut cekin ište,
A od ognja po debela ovna,
I za noćcu obredom djevojku.

Od iztoka haračlije jašu,
Vode golu na repovieh raju;
Od zapada haračlije jašu,
Vode golu na repovieh raju;
Jašu zmaji s sjevera i s juga,
Golu raju na repovieh vode.
Jadna raja, rukû naopako,
Sliedi konjske na konopcu trage.
Mili bože, što je raja kriva?
Il' je kriva, gad što Turke mori?
Il' je kriva, što ih hrdja bije?
Što je kriva? — Kriva 'e, što je živa,
A neima što Turčinu treba:
Žuta zlata i bijela hljeba.

U to aga konja dobra
Pred čadorjem amo tamo igra,
Ter džilitom oko bistro
I desnicu vježba hrabru.

Sad nadlieće ine Turke skokom
Brza konja, sad nadmeće harbom.
Dobar junak, da je čovjek taki!

Pa gdje vidje, kakav plijen
Haračlije ljute vuku,
Zaletje se strelovito
Na kulašu dobru konju
Ter u letu, kušnje radi,
Spodbi rukom džilit ljuti,
I k prvoj ga vlaškoj glavi uputi.

Al' i dobra u junaka
Driemne kadkad ruka hrabra:
Tako i tada prieka sgoda htjede.
Spotače se kulaš brzi,
Zviznu zrakom džilit viti,
Ter lakokril nejednaciem letom
Mješte janjca mrka kosnu vuka,
I Saferu, što vodjaše vlaha,
Luč iz glave jedan izbi.
Prsnu oko na zelenu travu,
A Turčina mrka krvca poli.

Pisnu Ture kano guja ljuta;
Planu aga kano plamen živi:
Sramota je takome junaku
Kupit harač, neskupit harača,
Džilitnut se, nepogodit cilja,
Kamo l' sliepit mješte raje Turke,
Kamo l' da mu zlorad krst se smije.
Planu aga kano plamen živi.
Avaj Bože što će odsad biti,
Kad već dosad vlasi bjehu krivi!

„Mujo, Haso, Omere, Jašare,
Deder, kučke,konje dobre
Zaigrajte poljem ravniem,
Da vidimo, kako krsti trče!"
Ruknu aga kó bik ljuti.

Brze sluge brže poslušaše,
Zaigraše dobre konje poljem.
Stoji klika sluga na konjijeh,
Stoji trka konja pod slugami,
Stoji piska raje za konjima.

Prvi časak prestignut će, mniješ,
Konje vile raja lastavica;
Drugi časak razabrati nemo'š,
Il' su konji il' je raja brža;
Treći časak konji odmicati,
Jadna raja zaostajat stade;
A četvrti da pogledaš časak,
Jadna raja k zemlji popadala,
Ter je vuku konji krilonozi
I po prahu i po kalu,
Ektorove izpod grada Troje,
Kad već Troju ostaviše bozi.

Aga stoji, ini Turci stoje,
Ter prizorom žalostnijem
Gnjevno svoje pasu oko,
I svû groznu krvi žedju
Vlaškom krvi, vlaškom mukom gase.
Pa kako im srce razigra se,
Grohotom se zasmijaše
Na liep pogled, kada raja,
Kada pseta k crnoj zemlji paše.

Smiehom istiem kleti ad se ori,
Kad se griešnik s vječniem mukam' bori.

Nemalakšu Turci ljuti;
Malaksali konji dobri,
Groznom branom pùti žive
Zavlačeći ravno polje,
Malaksali ter su postajali.

Tader aga: „Mòre, slugé,
Crče raja, crče harač, sluge;
Već vi hajte uzkrisite raju,
Nebi li mi izbavili harač.“

Loše sluge goreg gospodara
Spopadoše trostruke kandžije,
Pak od brzieh odskočiše konja,
Na sumrtvu juriš činit raju,
Nebi li se povratila raja.

Nemiloga trak od biča,
U povodu vješte ruke,

Po bezćutnu zviždi zraku,
I trostruciem zubom gluhu
Mučeničku pùt progriza,
Ter krvava stvara vrela;
Il' spotakne l' desnica se vikla,
Po tijelu crno-modrieh
Slike zmijâ grozan piše,
Dok pod njime jadna žrtva izdiše.

„Ajde, rajo, na noge se,
Na noge se, krsti, pseta!"
S usta turskieh polje razliega se.
Tko je jači, iznemogle
Pod udarci skuplja duhe
I na lomne upire se noge;
A tko slabij', kó proz vječni
San i klete sliša rieči,
I nemili ostan ćuteć
Polu-izbjeglu vraća dušu,
Tèr se miče i četveronožke,
Po zelenu gmiže polju:
Plačan dokaz, da ne samo stražnja

Trublja mrtve na sud budit more,
Kad trostruci isto biči tvore.

Gdje domiljè krvi oblita
Do čadorja raja tužna,
Biesan aga, neman ružna
„Harač, rajo, harač!“ riče,
„Harač, harač, il' još gore biče!“

Stvorac višnji pticam nebo dade,
Tiha duplja i žudjena gniezda,
Ribam vode i pučine morske,
Stan od stakla, nek se po njem šire;
A zvjerinju livade i gore,
Hladne špilje i zelene luge;
Jadnoj raji? nedade ni kore
Suha hljeba, da je suzam' kvasi.
Al' što velju? dade nebo dobro,
No je nesit sve već Turčin pobró.

„Harač, harač!“ Odkud raji harač?
Odkud zlato, koji krova neima,
Mirna krova, da ukloni glavu?

Odkud zlato, koji njive neima,
Nego tursku svojiem znojem topi?
Odkud zlato, koji stoke neima,
No za tudjom po brdieh se bije?
Odkud zlato, koji ruha neima?
Odkud zlato, koji kruha neima?

— „Glad, golota, gospodaru!
Ah, pričekaj pet šest dana,
Dok ti žudjen harač izprosimo!“

„Harač, harač, rajo, treba!“

— „Hljeba, hljeba, gospodaru!
Nevidjesmo davno hljeba!“

„Čekaj, krstu, dokle s neba
Noć večeras pane tiha,
Pečenja ću mješte hljeba! —
Dotle momci, jer su krsti bosi,
Podkujte ih, pas im nanu greba'!“
Aga doda, ter pod čador hoda.

Vične sluge raju kvače,
A najveće Safer jednooki
Iznad inieh gotov skače,
Ter na radost svieh još veću
Plamti osvetit ugašenu svieću.

Tu falakâ škripa stoji,
Tu Safera rika divja:
„Harač, harač, rajo, treba!“
Tu kukavne jauk raje:
„Hljeba, hljeba, gospodaru,
Nevidjesmo davno hljeba!“

— „Čekaj, krstu, dokle s neba
Noć večeras pane tiha,
Pečenja ću mjěšte hljeba!“
Klete rieči kletnik vraća. —

Ali tko će vierno opisat
Prepaćene težke vaje?
Tko li srcem mirniem slušat
Gorku žalost, kolika je? . . .

Danak minu, za njim sumrak stade,
A zá njime tiha noćca pade,
Nebesa se ósùše zvijezdam',
Već što zapad mrki pramen ovì;
A krn mjesec o pó neba trepti,
Tužna svieća pozorišta tužna.

Usred polja mirna, pusta
Starodavna raste lipa.
Pokraj nje su čadorovi,
A med njimi ponajljepši,
Ponajljepši, ponajveći
Agin čador ine nadkrilio,
Kano labud ptica biela
Biele ptice golubove.

Bijeli se čadorje bijelo
Na tihotnoj mjesečini
Kó golemi grobovi pod sniegom,
Okó kojieh doba u gluho
Zli se dusi vrzu i strašniem
Slikam' plaše prolaznika noćna,

Il' mu uho pričinjenom
Rikom lavâ i lavežom pasâ
I lelekom stradajućieh gluše.

Grobovi su, mniš, otaca
Slovinskijeh, na daleče
Kieh slovjaše ime slavno,
Okó kojieh Turad divja
U pó dana kano doba u gluho
Pogana se vrze i mozak
Hitri obrće, čijem kako
Da razplaši djecu plačnu,
Nad otražjem sreće bolje
Da necvile svoje jade prieke.
Tlapi ti se, sad da lavom ríka,
Tlapi ti se, sad da psetom laje;
A sad čuješ lelek mučenikâ,
Jauk, pisku, težke uzdisaje;
Čuješ zveku gvoždja okovnoga
I uza nju pomaganju gorku.
Slušaj, pobre, je l' i jauk tlapnja?
Slušaj zveku, je l' i zveka tlapnja?

Slušaj . . . slušaj . . . Ah, to tlapnja nije,
Jer te vidim, gdje te boli jako. . . .
Što ? . . ti plačeš ? . . Ah, to tlapnja nije,
Ti bo s tlapnje, mnim, da nebi plakó !

Pred čadorjem oganj gori ;
Okó njega promeću se Turci.
Tko nalaže novu vatri meku ;
Tko napuhnuv mješinu od usta,
Podpuhuje, tiem da ljepše plamti ;
Tko podvitieh nogû čuči
Pokraj njega i golemu
Na prokolu tovna vrti ovna.
Cvrči pusti ovan pri žeravci,
A živ plamen okó njega liže
Ter razsvietlja rosu znojnu,
Izpod čalme što se Turkom roni.

Kad se Ture navrtilo ovna,
Skinuše ga s osovine težke,
Navališe na siniju pusta
I veljijem sasjekoše nožem.

Za gotovu sofru posjedaše
Gladni Turci kano gladni vuci,
Ter plien nokti razglabati staše.
Najprvi se Smail-aga maša,
Za njim Bauk, za njim Turci ini
Liepiem redom vukâ u planini.
Namaknuše simita bijela
I svakome po rakije plosku,
Ter se kriepe simitom i mesom,
A žeženiem zalievaju biesom.

Kad li aga odolio gladu
I bies druziem udvojio biesom,
Planu opet kano plamen živi:
Sramota je takome junaku
Kupit harač, neskupit harača,
Džilitnut se, nepogodit cilja,
Kamo l' sliepit mješte raje Turke,
Kamo l' da mu zlorad krst se smije.
Planu aga kano plamen živi,
A pak slugam: „Eto mesa dosti;
Bac'te raji oglodane kosti,

Bac'te kosti, spremajte pečenje,
Dok ve viknem, da gotovo bude:"
Riknu aga, šetnu pod čadora.

Po'še sluge večer večerati,
Večerati, pripremat veselje,
Suhe slame i konopca tvrda,
Čiem će kadit neposlušnu raju,
Nogam' u vis, glavom strmoglavce
Obješenu o lipovu granu;
Čiem će kadit, čiem li zlato vadit
Gole iz raje, u ko'e kruha neima.
A što raja? — Što će raja tužna!
Zemlja 'e tvrda, nebo je visoko;
Plačniem srcem grozne sprave gleda,
Plačniem srcem, al' je suho oko.

Kada li se pripravile sluge,
Nemore im srce dočekati
A najveće Ćor-Safere gamzi,
Da zavikne aga Čengijiću:
„Hazur, momci, s krstom lipovijem,
Penjite ga na lipovu granu!"

Dotle aga pod čadorom sjedi,
I s njim šaren Bauk vojevoda,
I Mustapa, pouzdan mu ćato,
I ostalo glavnieh Turaka.

Po čadoru okol u okolo
Razastrti liepi sazi
I dušeci vrh njih meci
Razkošno se šire i krepko
Pozivaju na razblude tielo,
Na razblude i na sanak tihi.
U zakutku na malenu ognju
Praska skoro usječeno granje,
Il' se cmari i pjesancu dragu
Plačuć pjeva, pjevajući plače.
A na sriedi o drvenu stabru,
Okó kog se u okolo
Bió čador ohol stere,
Visi oružje svjetlo i ljuto:
Smrtne cievi i željezo kruto.
Demeskinje tu se sablje krive,
Stoput vlaškom napojene krvi;

Tu jatagan u osmero visi;
Male nože prěbrojit je težko;
Diljku pušku pozlaćenu liepo
Vele puta tu zamjerit moreš;
Samokresom ni broja se nezna.

Al' što ono uz topuz se sloni,
Divno čudo dosle nevidjeno,
Krotko jagnje pokraj mrka vuka,
Tanka vila pored zmaja ljuta?
Gusle vidiš; al' se neboj, pobre,
Nebi li ih razlupao topuz,
Prometnuo žice verigami,
Nevin lučac tetivom i lúkom,
A konjica konjem od mejdana.
Neboje se Slovinkinje vile
Uz šestoper da će poginuti;
Pače znadi, da gdje njega nije,
Tu ni pjesan slovinska nezrije.

A na dvoru nebo divno
Crniem tminam' lice zakri,

I da 'e vidjet proz oblake,
Vlašići bi, zviezde sitne,
Nad čadorom treptili bijeliem;
A mjesec bi vitorog te gledó
Sa zapada izpred zviezda sjajniem,
Kó prevodnik izpred stada ovan.

Noć je vani sliepa, gluha.
Nigdje glasa, već što sipi
Rosa sitna, kó da nebo plače.
Mrak se gusti, pomrčina gusta
Zapodjede ravnicom i gorom,
Da nevidiš pred očima prsta,
A kamo li stazu pred sobome.
Težko onome, koga sade
Stiže u putu noćca crna,
A noćišta jadan neimade!

Pognaše se nebom vjetri;
A odande plahe munje,
Nebeskijem ognjem sjecajući,
Sad ti smrtne blište oči,

Sad još gušću, neg bje prije,
Navlače ti na vid tminu.
Pak za njimi čuj sad grmljavinu,
Gdjeno najprie iz daleka tutnji,
Pak sve bliže, krupnje, strašnje
Urnebes se gromki goram' ori.
Stoji tutanj neba i ravnine,
Stoji jeka dràge i planine:
Sva je sgoda, bit će gràda težka.
Težko onome, koga sade
Stiže u putu noćca crna,
A noćišta jadan neimade!

Al' da vjetru dadeš pleći,
Pa kad sjekne oganj iz oblaka,
Da zjenicu upreš bistru,
Ter da gledneš niz vjetar ravninom,
Vidio bi gdje skup ljudi stupa;
Noć ih luči, al' su zato skupa.

Sad im plamen ukazuje stazu,
Sad je otme noćca mrkla;

Ali oni stupaj laki
Mračniem poljem napried steru,
I daljinu izmed sebe
I čadorja hitro beru:
Noć je crna, radi bi noćištu,
Ter se jadni tminom provuć ištu.

Opet sjeknu plamen višnji.
Družba noćna sve se bliže kuči,
Ter razabrat moreš veće,
Tko je vodi i tko s njime hodi.
Valja da je jedno družbi glava,
A provodič vieran drugo,
Tere vičan polju i gori
Putnu mrakom družbu prati.
Zirni pobre, kako lako idje,
Kó da zrakom mutniem pliva —
Mniš, da napried sve ga nješto vuče —
Dokle njegov družba ina
S dvie sti nogâ stupaj gazi.
Valjda da se boji crne noći,
Pak bi rad već na noćište doći.

Al' svjetlica, što sad prva kresnu,
Družbu tajnu za čadorjem vidje,
Gdje se u red poredila redom
Sa tri strane, da je više bude,
Ter tu stoji četa noćna
Kano triesak iznenada,
Il' goruća kano lâva,
S ognjenieh što se gora
Na dolinu prleć saspe,
Baš bez brige kada smrtni zaspe.

Stoji četa, osluškuje glase,
Za razaznat, gdje gospodar spava;
Ali ina glasa čuti nije,
Već što Safer s družinom se vriednom
Mukam raji već unapried smije.

Pod čadorom aga sjedi
Ter izmienja tutum kafom,
Mrku kafu duhom paklenijem.
Izpod čalme čelo vedro
Namrštio mrskam' tamniem,

A junačko pod njim oko
Kó pramenom od oblaka
Namrčio tere múkom mùči.
Misli aga svakojake misli :
Od balčaka i od djevojaka,
I od lova i od sokolova,
I od zlata i od ljuta rata,
Od kolaca i Crnogoraca,
Od džilita i od kopja vita,
A pak planu kano plamen živi :
Sramota je takome junaku
Kupit harač, neskupit harača,
Džilitnut se, nepogodit cilja,
Kamo l' sliepit mješte raje Turke,
Kamo l' da mu zlorad krst se smije.
Planu aga kano oganj živi ;
Al' gdje glasne o stožeru gusle
Med oružjem junak spazi,
Stuknu malo bijes krvni,
A usladi krv se gorka
Kó nebeskiem skladom struna,
I što krvi žedj bje prije,

Tad postade pjesme žedja:
Tolika se slast iz pjesni lije!

Pak Bauku govorio aga:
„Oj, Bauče, vriedna vojevodo,
Tebe hvale, da si junak dobar;
Al' da udre miši iz planina,
Kaž', Bauče, koliko bi miša
Ti jedinac junak posjekao?"

— „Dàj šestinu, dobri gospodaru." —

„Hrdjo, kučko, vojvodo Bauče,
Mislio sam, da si junak bolji.
Da udari dvadeset Brdjana,
Vjera turska tako mi pomogla,
Jedin bih im poodsjecó glave. —
Ali sam se mal'ne zabrinuo
Lulu pijuć i prevrćuć misli,
Gdje nam noćca nedopušta mrka,
Da se krstom kadeć zabavimo.
Vjera moja, ti si pjevač dobar,

A ja željan gusâl i pjevača:
De zapjevaj, da me želja mine."

Usta Bauk, gusle skide,
A pak smjeran podvitijeh nogû
Na prijašnje sjede mjesto;
Ter nasloniv pred sobome
Na mek dušek žice glasne,
Gudnu lučcem zveketnijem
Amo tamo po konjskome repu;
Pa gdje klinac njekoliko puta
Krenut škrinu, u gromovit
Uz udesne strune veće
Glas ovako, lukav pjevač, zače:

„Mili bože, čuda velikoga,
Kakav bješe Rizvan-aga silni
I na sablji i na kopju vitu,
I na puški i na nožu ljutu,
I na šaci i na dobru konju!
Sidje aga u polje Kosovo
Pak zakupi careva harača:

Sve od glave po žut cekin ište,
A od ognja po debela ovna
I za noćcu na obręd djevojku.

„Kupi aga careva harača,
Tvrda raja daje i nedaje.
Gdje od glave po žut cekin ište,
Odtud često ni bakrena neima;
Gdje od ognja po debela ovna,
Daju mu ga, rebra mu se vide;
A gdje za noć mladjahnu djevojku,
Odtuda mu kužne babe neima.

„Apsi aga tvrdoglavu raju,
Ter je poljem narazance redi,
Pak je konjem preskakivat stade.
Prvieh deset preskočio aga;
Druzieh deset preskočio aga;
A kad nasta treće desetero,
Biesan djogo biesno podigrava,
Pa gdje skoknu, pusti kolan puče:
Silan aga na travi se nadje.

„Malo tome vrieme postojalo,
Ode šapat od usta do usta
Po ubavu polju Kosovome.
Što je dalje, sve to jače raste,
Dalje smijeh, dalje sprdnja raji,
Dok proniknu pjesma iz gusala,
Ter sad pjeva po Kosovu sliepac:
„Hrdja bješe Rizvan-aga silni."

Još dok kobna pjesma iz usta
Bauku se grmeć razliegaše,
Tko 'e u agu, a ne u pjevača
Pogled upró, taj mogaše
Po licu mu poznat jade,
Boli, srčbe, gnjeve, biese,
I stotinu inieh srda,
Ponositu štono u srcu
Na ćuh svaki bruke i ruga
Krvavijem nokti gniezdo riju.

Krvav plamen najprije mu buknu
Gnjevnu u srcu suproć raji crnoj,

Suproć vlahom, psetom, krstu
Lipovome, štono vriedan nije,
Uz Turčina da ga sunce grije.

Gvoždja, otrov, konop, nože,
Palu, oganj, kolac grozni,
Ulje vrelo i sto muka
U čas jedan junak smišlja,
Za izgladit gorkoj bruci trage,
I sačuvat uspomenu čistu,
Čisto ime uz glas strune blage.

Na obrve crn mu oblak sjeda;
Plamte oči poput ognja živa;
Crljen plamen uz obraz mu liže;
Strašniem biesom nozdrve se šire;
A na usti izpod pjene biele
Grozan, paklen izraz stade,
Kó da veli: raja nek propade,
Samo pjesni čuvat se valjade!

Al' gdje Bauk zadnju riečcu izusti,
Jedniem mahom kó da munja

Proz mozak mu sjeknu plaha:
Raja sama bruci svjedok nije,
Raja sama neima oči i usta;
Tuci raju, tuci Turke k jednu,
Samo čuvaj uspomenu vriednu.

Ali u to misó strašnu
U dubine srcu aga topi;
Crte licu kroti, tješi, blaži,
A po licu sve to jače maša
Srčbe plamen; hoće da se miran
Svietu ukaže, a vas drhće i trepti.
Pak najposlije, gdje golema ijeda
Pred svjedoci sakrit neuzmognu,
Usta i viknu bukteć: „Hazur, momci,
Hazur s krstom, hazur s ljutiem noži,
S palom, s ognjem, s kolcem, s uljem vrelijem;
Razkivajte sve paklene vlasti!
Ja sam junak, to će pjesma rieti;
K tom će cilju svi kó žrtva pasti! . . .“

Aga dobro nedoreče,
A na dvoru puška grmnu

I Saferu, koji prvi
Na glas agin gotov skoči,
U noć drugo prosu oko;
Ter što danas činit ljuti
Džilit puče, smrtno zrno doče.

„Vlasi, vlasi!“ svudar vika jeknu.

U to jedan čete dio
U čadorje naboj sasù.
„Vlasi, vlasi!“ Turci viču,
„Konja, konja!“ grmi aga.

Dio drugi tada grunu.
„Vlasi odasvud! Puške, nože!“
„Konja, konja, Haso, konja!“

Diljke izpraznì dio treći;
I već Hasan vižla brži
Izvede mu dobra konja.
Posjest aga gdje ga htjede,

Iz oblaka munja kresnu,
I vruć purak sa zemljom ga svede.
Noć je mračna; neznaš tko ga svali,
Al' tu blizu Mirko puške pali. . . .
Proz noć crnu prhnu bez tijela
Hrabra duša, gola, nevesela! . . .

Pade aga, al' se Turci bore,
Već što tmina čudit ti se neda,
Kolika se tu junačtva tvore.

Od mraka se nerazbire ništa;
Pa kad sjevne oganj sa nebesa
Il' iz puške pouzdanu drugu,
Često put se krst i Turčin nadju
Na dohvatu noža ljuta,
Gdje mnijahu, puškomet je puta;
Ter se grle rukam' gvozdenijem,
Ter se ljube kljunom gvozdenijem
Krst i prorok, dok jednoga teče:
Tolika im mržnja srca peče!

U odjeći noći crne
Prieka u krvcu smrt po polju grezne;
Plahom munjom oči joj se svietle,
A proz kosti hladan vjetar duje;
Glasom groma grozna podvikuje
Sada „kuku!“, sada „medet, medet!“,
Sad „pomozi, o Isuse blagi!“
I uzdiše, pišti, ciči, hripi,
A pak grabi sad krste, sad Turke,
Ter im svojiem ruhom oči veže.

Tu pogibe uzdan agin ćato,
Mujo, Haso, Omer, Jašar ljuti
I trideset inijeh Turaka.
A Bauka spasi noćca mrkla
I ostalo, što se još izmaknu.

Al' tko ono pokraj age leži,
Ter na mrtva mrtav gnjevno reži?
Novica je; ljut ga Hasan smaknu,
Baš gdje junak k mrtvu skoči lavu,
Izmed Turâk da mu skine glavu.

Gràd iz cievî smrtni presta,
A navali gràd s nebesa:
Četa noćna pod čadorje udje.
Noć je strašna, krvi oblita,
Tamna, crna; blago četi sade,
Gdje već trudna na noćište pade.

K o b.

V.

KOB.

Lovćen gora pod nebo se diže,
Na domak mu jedno polje širi.
U polju je stanak pustinjakov,
A u stanku jedna izba mala.
U toj izbi čudno čudo kažu:
Biesno Ture gdje se krstu klanja.

Stoji Ture odjeveno liepo
I pod čalmom i pod britkom sabljom,
I pod puškom i pod ljutiem nožem:
Strah te hvata, posjeć će te biesno.

Al' se neboj, pobratime dragi,
Krotko Ture, posjeći te neće;
Smierno Ture, uplašit ga lasno.
Udri samo o zemljicu nogom,

Ter ti smjerno obie skršta ruke,
Ruke skršta a prigiba glavu,
A pak desnu pred obraze diže,
I najposlie vrhu čela visi.

Pak pristupi, ter mi gataj, pobre,
Čija 'e ovo ponosita čalma? —
„To je čalma age Čengijića,
Al' se tužno okó glave vije."
Čija 'e ova, pobratime, glava? —
„To je glava age Čengijića,
Ali iz nje tamne oči vire."
Čija 'e ovo okovana sablja? —
„To je sablja age Čengijića,
Al' žalostno uz bedricu visi."
Čije 'e ovo zlaćeno oružje? —
„To 'e oružje age Čengijića,
Ali mirno o pojasu hrdja."
Čije 'e ovo zlatno odijelo? —
„To 'e odielo age Čengijića,
Al' od sunca neodsieva jadno!"

